

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Kategorie kultury a rasy v českém mediálním diskurzu

Martin Rybár

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Politologie

Bakalářská práce

Kategorie kultury a rasy v českém mediálním diskurzu

Martin Rybár

Vedoucí práce:

PhDr. Petra Burzová

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

Poděkování:

Touto cestou bych chtěl poděkovat především svým rodičům a přátelům, kteří jsou mi neutuchající oporou.

Obsah

1. Úvod	6
2. Kultura	8
2.1. Filosofická dimenze pojmu kultura	12
3. Rasa	13
3.1. Rasa jako sociální konstrukt.....	18
3.2. Praktické využití pojmu rasa	19
3.3. Kritika rasy	20
3.3.1. Biologická kritika pojmu rasa	20
3.3.2. Aplikace sociologického přístupu k rase	23
3.4. Rasové klasifikace	24
4. Praktická část	26
5. Závěr	26
7. Resumé	28

1. Úvod

Již od nepaměti se setkáváme s různými způsoby třídění a zařazování člověka podle jeho fyzických, psychických či sociálních znaků. V historii se často opakují zejména kulturní a rasové klasifikace. Co se týče třídění podle kategorie rasy, je zcela nepochybné, že si lidé vytvořili kategorizaci podle toho, co vnímali jako biologicky dané odlišnosti. Na základě takto vzniklých typologií často docházelo k hierarchizaci, kdy byly některé takto definované rasy chápány jako nadřazené. Nejčastěji se lidé zařazovali a dosud zařazují různých kategorií na základě odlišné kožní pigmentace.

Ačkoli může existovat dělení do různých ras jakožto sociální fenomén, je nutné akceptovat fakt, že druh člověka je pouze jeden. V historii se však často biologicky dané odlišnosti skupin obyvatelstva staly určujícími znaky pro zařazování do sociálních skupin, což často vedlo k nerovnostem ve společnosti a ke vzniku různých rasových teorií, které se snažily vyzdvihnout jednu skupinu nad druhé v různých oblastech. Tyto teorie se postupně stávaly základem pro ideologii rasismu. Stejně tak tyto teorie postupně vedly k instrumentálnímu užívání pojmu rasa a jeho zaměňování například s pojmem národ.

Stejně tak se lidstvo podle různých autorů dělí do odlišných sociálních skupin. I tato dělení a sama existence kulturních odlišností uvnitř „rasových skupin“ napomohla ke vzniku již zmíněných rasových teorií, které se negativně prolnuly v lidské historii.

Ve druhé části práce se budu věnovat kategorii kultury. Nejdříve se tento termín pokusím vymezit a následně popíšu teoretické přístupy k jeho zkoumání. Třetí část práce bude věnována kategorii rasy. I v této části představím teoretické přístupy k jejímu zkoumání a vysvětlím vznik a vývoj užívání tohoto pojmu. Pro druhou a třetí část mi byli velice nápomocné práce, jejichž autorem je Ivo Budil, či sborníky, na kterých se podílel jako editor.

V této práci se chci zaměřit na to, jakým způsobem jsou tyto kategorie užívány v českém mediálním diskursu. Ve čtvrté části své práce se tedy zaměřím na konkrétní způsoby užívání těchto kategorií v české mediální a politické praxi v porevolučním období. Osobně jsem přesvědčen, že česká politická scéna je ovlivněna (reflektovanými a/nebo nereflektovanými) rasovými teoriemi. Ve své práci se tuto hypotézu pokusím ověřit. Stejně tak jsem přesvědčen, že užívání těchto kategorií slouží v médiích k přednesení citlivých témat, které následně utvářejí dění na české politické scéně. I tuto hypotézu se pokusím ověřit. Dále jsem přesvědčen, že v politické a mediální sféře jsou tyto termíny užívány vágně a často zcela špatně. I tuto hypotézu se pokusím potvrdit.

2. Kultura

Hlavní otázkou v této části práce je, co je to vlastně kultura? Jakým způsobem mohu tuto kategorii a tento pojem vymežit? Ivo Budil tvrdí, že zatímco společnost jako hlavní předmět zájmu sociálně-antropologického bádání nemá problém s jasnou definicí, má takovýto problém antropologie s pojmem kultura. Uvádí, že jen málokterý koncept v oblasti současné vědy čelí tak vytrvalé snaze o jednotné konsenzuální vymezení. Ačkoli běžně užíváme pojem „kultura“ například v přenesených významech jako „kulturní člověk“, „kulturní národ“, „kolébka kultury“, zeptáme-li se běžného občana na definici tohoto pojmu, bude s ní mít pravděpodobně problém. Kulturní antropologové zas studují indiánské kultury v Amazonii, černošská ghetta v USA či kulturu vysokoškolských studentů. Jak uvádí Budil, takovéto pracovní vymezení kultury jakožto určité oblasti nějakých sdílených norem, hodnot, idejí a jazyka nelze nahradit odbornou definicí, která ovšem v antropologii ještě nebyla stanovena a přijata (Budil, 2003: 15).

Chci-li uvést počátek užívání pojmu kultura, měl bych uvést, že již římský filosof a státník Marcus Tullius Cicero označil ve své době filosofii za kulturu ducha. Kultura byla tedy brána jako jakási oblast, jejíž dosažení odráželo nejvyšší intelektuální a duchovní aspirace (Cicero cit. dle Budil, 2003: 15 - 16). Ivo Budil jako další příklad historického užití pojmu kultura uvádí Samuela von Pufendorfa, který v 17. století užil pojem kultura pro sumu všech produktů lidských aktivit od sociálních institucí, přes jazyk a vědu až po morálku a zvyky (von Pufendorf cit. dle Budil, 2003: 16). Dále Budil uvádí, že například ještě u německých filosofů Johanna Gottfrieda Herdera a Wilhelma von Humbolta je možno nalézt jednotu antropologického pojetí kultury, jehož stoupenci byla kultura považována za zcela specifický nástroj lidské adaptace v přírodním prostředí. Dále pak u těchto filosofů můžeme nalézt axiologické vymezení, které chápe kulturu jako společně sdílenou duchovní a morální sílu projevující se ve všech zvycích, přesvědčeních a obřadních praktikách členů

společnosti. Budil tvrdí, že to byl právě Herder, kdo viděl v rozvoji kultury zdroj mravní síly národa a který postavil jako první proti sobě kulturu a civilizaci. Herder chápal civilizaci jako jakýsi chladně racionalistický a odcizující ráz moderní doby. Naproti tomu v anglosaských podmínkách se na rozdíl od těch německých, kdy měšťanstvo považovalo pojem kultura zcela výlučně za rozvíjení dobra, krásna a pravdy, anglosaské měšťanstvo začalo budovat pojem civilizace jakožto souhrn všech výrazných znaků určité epochy a to včetně praktické a ekonomické sféry činnosti aniž by vzájemně oddělili jednotlivé sféry života, což se promítlo do pojmu kultura (Budil, 2003: 15 - 16).

Další vymezení, které Budil nabízí, je od amerického sociologa Roberta Ezry Parka, který kulturu definoval jako „společnost s nějakým morálním řádem, která je řízena zvyklostmi, hodnotami a mravy, které jsou zahrnuty v rituálu a v tradici“. Naopak civilizace jím byla vymezena jakožto „teritoriální entita vybudovaná na směně, obchodu a komerčních vztazích, ve které už ovšem technika není ovládána rituálem a v níž došlo k sekularizaci vědy“ (Park cit. dle Budil 2003: 15). Budil uvádí i další vymezení ostatních autorů, ale pro potřeby této práce je důležité zmínit až práci Alfreda Louise Kroebera a Clyda Kluckholna, kteří podle Budila uvádějí celkem 161 znění různých definic pojmu kultura. Zmínění autoři tyto definice rozdělili do šesti kategorií: 1) deskriptivní kategorii, založenou na obsahu; 2) historickou, která odkazuje na tradici; 3) psychologickou, zaměřující se na výchovu; 4) normativní, jež se soustředí na normy a pravidla; 5) genetickou, která se snaží pojmut kultura jako specifický lidský atribut, jež neexistuje nikde jinde v živočišné říši; a 6) strukturální, zabývající se vzory. Budil uvádí, že se oba jmenovaní autoři pokusili o svou vlastní definici pojmu kultura a ta zní: „Kultura je produkt, je historická, zahrnuje ideje, vzory a hodnoty, je selektivní, lze se jí učit, je založena na symbolech a je abstrahována z chování a produktů chování.“ (Kroeber; Kluckholn cit.dle Budil, 2003:16).

Claude Lévi-Strauss mluví o rozmanitosti kultur. Tvrdí, že je mnohem více lidských kultur než lidských ras. Hovoří o tom, že dvě kultury, které jsou dílem lidí stejné rasy, se mohou odlišovat stejně nebo i více než dvě kultury náležící do dvou rasově odlišných skupin (Lévi-Strauss, 1999: 8 – 9). Lévi-Strauss uvádí, že rozdíly v lidských kulturách nejsou stejné a ani nejsou na stejné úrovni. Uvažuje, že je třeba brát v potaz, že společnosti existují v prostoru vedle sebe a jsou si buď bližší, nebo vzdálenější. Dále uvažuje časové východisko, kdy některé formy sociálního života následovaly po sobě a některé již nemůžeme poznat bezprostřední zkušeností. Prostě se podle něj nelze vžít do kultury pouze prostřednictvím psaných dokumentů a památek, které po sobě některé kultury v historii zanechaly. Stejně tak je nemožné pokusit se poznat kultury, které existovaly před soudobými kulturami, jež považujeme za divošské. Lévi-Strauss tedy konstatuje, že rozmanitost lidských kultur v přítomnosti a ještě mnohem více v minulosti přesahuje úplně všechno to, co kdy lze o lidských kulturách poznat. Pojem rozmanitosti lidských kultur podle něj nelze brát staticky, protože rozmanitost u zkoumaných kultur neexistuje jen ve vzájemných vztazích mezi kulturami, ale také existuje uvnitř každé kultury ve společenstvích, z nichž je vytvořena. Dané sociální skupiny jako jsou kasty, třídy, atd. vykazují jisté diverzity, na nichž každá skupina lpí jako na něčem pro ni velice důležitém. Lévi-Strauss si tedy klade otázku, zda se takováto vnitřní diverzifikace neprohlubuje v souvislosti s tím, jak se daná společnost stává v některých ohledech homogennější (Lévi-Strauss: 11 – 13).

Václav Soukup tvrdí, že slovo kultura má etymologický původ v antickém starověku. Podle něj vzniklo z latinského termínu *colo, colare* a v původním smyslu bylo spojeno s obděláváním půdy. Stejně jako Budil uvádí Soukup Marka Tullia Cicerona, který tím, že nazval filosofii kulturou ducha, položil základ pojetí kultury jakožto lidské vzdělanosti (Cicero cit. dle Soukup, 2011: 16). Soukup uvádí, že pojem kultura od této doby získal selektivní

funkci. Odděloval jedince, kteří prostřednictvím filosofie rozvíjeli své intelektuální schopnosti od všech ostatních, kteří se o filosofii nezajímali. Již v této době podle Soukupa vystupovala kultura jako hodnotící pojem, který byl vázaný na osobnost jedince, protože právě prostřednictvím kultury se mohl jedinec povznést k vyšší formě individuální a společenské identity. Stejně tak je podle Soukupa zřejmé, že od počátku tohoto pojetí kultury, tedy jakožto kultivace člověk, označoval tento pojem aktivní lidskou činnost. Na druhou stranu ve středověku se pojem kultura ve smyslu charakteristiky kultivace lidských individuí dostal do pozadí a příliš se neužíval. Setká-li se s ním badatel v tomto období, má tento pojem zpravidla silný náboženský obsah. V některých dílech křesťanských autorů má slovo kultura dokonce vystupovat jako ekvivalent k pojmu uctívání (Soukup, 2011: 16 – 17).

Znovuzrození antického významu pojmu kultura přišlo podle Soukupa v období renesance a humanismu, kdy se filosofie, věda a umění soustředily na existenci člověka. V tomto období znovu kultura získává pozitivní charakter, kterého je dosaženo spojením kultivace a vzdělání člověka, což přispívá ke zlepšování lidských vlastností a schopností. Renesance ovšem dala pojmu kultura novou funkci. Tato nová funkce spočívá v tom, že od renesance je kultura chápána jako vymezení hranice mezi člověkem a přírodou, kdy je člověk chápán jako aktivní tvůrce kultury. Od renesančních dob je právě díky kultuře člověku umožněno oprostit se okovů svých existenčních možností a přetvářet sebe i okolní přírodu. Ačkoli někteří autoři kladou tento význam pojmu kultura až do 18. století, Václav Soukup s nimi nesouhlasí a jako příklad uvádí dílo Francise Bacona, kde je slovo kultura vázané na rozvoj kultivaci lidských schopností. Soukup upozorňuje, že takto chápal pravděpodobně i Jan Amos Komenský, jak naznačil ve svém díle. Komenský jako elementární předpoklad pro zušlechťování lidstva stanovil nutnost nikdy nekončícího a nepřerušovaného vzdělávání a kultivace lidem přirozených vloh. Tímto

přístupem Komenský podle Soukupa anticipoval osvícenské chápání kultury (Soukup, 2011: 17).

2.1. Filosofická dimenze pojmu kultura

V knize Antropologie: teorie člověka a kultury uvádí Václav Soukup, že axiologická koncepce kultury, mající kořeny v antických spisech, v dílech osvíceneckých a renesančních filosofů byla dále rozpracovávána představiteli německé filosofie. Jak jsem již výše uvedl, němečtí filosofové 18. století chápali pojem kultura jako souhrn výrazně kladných charakteristik přispívajících k humanizaci a zdokonalení člověka (Soukup, 2011: 20 – 21). Kategorický imperativ, známý koncept Imanuela Kanta, je založen na lidské svobodě a možnosti jednat podle vlastního vnitřního mravního zákona jedince a nikoli z pohnutek tryskajících z egoismu. Soukup uvádí, že Kant považoval kulturu hlavně za schopnost člověka chovat se v souladu s cíli, které si sám stanovil. Proto zahrnul, v duchu axiologické koncepce, do kultury ideu morálnosti, která by měla být určujícím charakterem pro měření svobody jednotlivce i společnosti ve všech oblastech lidského poznání. Kant vidí cíl kulturního vývoje v e vytvoření fyzicky a mravně dokonalého jedince a v jeho pojetí dosud přežívá antický význam pojmu kultura, jakožto označení pro kultivaci lidských schopností a dovedností (Kant cit. dle Soukup, 2011: 20 – 21).

Jako další postup v chápání pojmu kultura uvádí Soukup německého básníka Fridricha Schillera, který byl přesvědčen, že smyslem kultury je nastolit harmonický soulad mezi fyzickou a mravní přirozeností člověka. Vychází tedy do značné míry z Kanta. Podle Schillera má kultura dva úkoly. Prvním je ochrana smyslovosti od jejího uchvácení svobodou a druhým je ochrana osobnosti před přílišnou citovostí. Pro Schillera jakožto pro básníka je

to právě svět umění, který dokáže vrátit člověku jeho celistvost a nastolit harmonii citu, rozumu a posílit individuální projevy jedince a svobodnou vůli člověka a tak naplnit cíl kultury (Schiller cit dle Soukup, 2011: 21). Na Kanta navázal podle Soukupa také Johann Gottlieb Fichte, který chápal kulturu jako získání dovednosti k potlačení a vykořenění vlastních chybných sklonů, které jsme získali ještě před probuzením našeho rozumu a pocitu naší svobody a samostatnosti. Kultura pro něj byla také prostředek k modifikaci věcí mimo nás a jejich uzpůsobení podle našich vlastních úmyslů. V podstatě chápal také jako předchozí autoři kulturu jako dovednost která je pro něj prostředkem k dosažení konečného lidského cíle – souladu se sebou samým (Fichte cit dle Soukup, 2011: 21).

3. Rasa

V následující části své práce se budu věnovat problematice pojmu rasa, přístupům k jeho zkoumání a k tomu, jak je v současnosti odbornou veřejností tento pojem přijímán.

Je zcela nepochybné, že lidé jsou jako druh ohromně rozmanití a svou rozmanitost si uvědomují. Od počátku zaznamenávané historie se spolu stýkaly různé skupiny obyvatel, které se od sebe různým způsobem lišily. Nejvýraznějšími a na první pohled nejzřejmějšími odlišnostmi byly odlišnosti fyzické.

Na začátek bych rád popsal počátky užívání pojmu rasa. Podle Ivo Budila slovo rasa v různých jazycích označovalo skupinu rostlin, zvířat nebo lidí se shodným genealogickým původem. Budil dále také upozorňuje na vymezení tohoto pojmu v tehdejších, tedy raně novověkých slovnících. Ty vymezovaly tento pojem zejména z pohledu rodové linie. Až v 19. století se poprvé ve slovnících objevila rasa jakožto společenství lidí žijících ve stejné zemi a majících podobné fyzické rysy. Budil dále upozorňuje, že pojmy národ

nebo lid v latině *gens* byli chápány podobně jako pojem rasa a proto se mohli volně prolínat (Budil, 2005:41).

Tomáš Kamín a Tatiana Machalová se věnují etymologii slova rasa a tvrdí, že slovo rasa najdeme snad ve všech jazycích bývalých koloniálních národů, ovšem jeho význam se v jednotlivých jazycích často liší. Uvádějí, že anglické slovo *race* má jakožto termín zvláštní historii. Podle zmíněných autorů se ukazuje, že jeho etymologie je nejasná, ale mnozí autoři slovníků se domnívají, že tento termín pochází z latiny. Další britští autoři zase soudí, že v latině neexistuje žádný termín, ze kterého by rasa mohla být odvozena. Cedrig Dover zas tvrdí, že termín rasa pochází z arabského *ras* znamenajícího hlavu nebo začátek. Podle něj se pak tento pojem z arabštiny dostal do španělštiny jako slovo *raza* mající význam příbuzenské skupiny. Ze španělštiny se pak měl rozšířit do dalších jazyků. Jiná teorie zase říká, že původem je slovo *ratio* (v akuzativní formě), které má stejný význam jako druh nebo třída. Oxfordský slovník anglických jazykových pravidel odhaduje původ slova *race* na 16. století a přidává jeho méně časté užívání ve smyslu skupiny lidí, zvířat či rostlin s nějakým společným původem a skupiny lidí, zvířat či věcí s jedním nebo více společnými rysy. Podle Kamína a Machalové se v 16. století termín rasa jen velice zřídka užíval ve spojení s lidmi (Kamín, Machalová, 2003:12 – 13).

V myšlení antických Řeků a Římanů, ze kterých z velké části vychází dnešní západní kultura, neexistoval pojem, který by byl skutečným ekvivalentem dnešního našeho pojmu „rasa“. V tomto tvrzení se shoduje většina vědecké obce. Například Řekové sice rozlišovali mezi barbary a civilizovanými národy, ovšem tyto kategorie nepovažovali za dané geneticky, dědičně. Civilizovaný člověk byl pro ně ten, který měl to štěstí, že se narodil v civilizovaném městském státě, žil v něm, převzal jeho zvyklosti a aktivně se účastnil společenského a politického života obce. Barbar byl venkovan žijící pod nějakou formou despotické vlády. V souvislosti s rozpínáním Římského

impéria se jeho obyvatelstvo stalo velice rozmanitým. Římané měli otroky mnoha barev, vyznání a kultur ze všech možných koutů celého impéria i oblastí mimo něj. Tato rozmanitost ovšem převládala i u svobodných občanů. Neexistují žádné důkazy o tom, že by v antickém světě existovala nějaká hierarchizace na bázi odlišnosti pigmentaci či morfologických znaků. První křesťané dokonce vítali konverzi Afričanů tmavé pleti jako potvrzení platnosti své víry v duchovní rovnost všech lidí. Nedá se samozřejmě tvrdit, že by neexistovali předsudky jako takové. Vlastnosti skupin obyvatel ovšem tehdy nebyly pro lidi dané původem, ale spíše příslušností k sociální skupině. Ačkoli se tehdejší Římané dívali například na Židy skrz prsty pro jejich náboženskou a kulturní odlišnost, neexistovala žádná překážka, proč by se nemohl teoreticky Žid, v případě, že by sám chtěl, vzdát svého náboženství a své sociální skupiny. Klidně mohl přijmout místní božstvo, které nahradilo jeho „odlišnost“ (Fredrickson,2003: 27).

V 16. a 17. století nepanoval názor, že by lidstvo mohlo být rozděleno jen do několika základních skupin, ras. Zcela naopak chápali podle Budila tehdejší vzdělanci obyvatelstvo světa tak, že je složeno z mnoha rozmanitých národů. V jejich představách nebylo možné tyto národy složené z tak velkého počtu odlišností jakkoli klasifikovat. Ivo Budil jako příklad uvádí, že podle Johanna Böhma byl africký kontinent obýván Etiopany, Egyptany, troglodyty, ryzofágy, spermofágy, illofágy a ichtyofágy (Budil, 2005: 41). Tehdejší vzdělanci prostě chápali obyvatelstvo Afriky či Nového světa za tak variabilní, že nebylo možné, aby bylo zařazeno pouze do jednoho antropologického typu. Obecně se dá říci, že v raném novověku byla spíše snaha o socioekonomické či jazykové rozlišení daných národů a výzkum biologických odlišností, který by mohl vyústit do nějakého systému rasové klasifikace a hierarchizace, byl mimo hlavní zájem tehdejší evropské vzdělanosti. Budil uvádí, že ke změně došlo až v období druhé poloviny 18. století, kdy se začalo ve velkém generalizovat ve většině oblastí lidského poznání (Budil 2005: 41-42).

Vznik rasové teorie byl součástí širšího procesu proměny západních věd o člověku, který souvisel s úpadkem a sekularizací autority tradiční křesťanské teologie a to včetně augustinovského výkladu lidských dějin a jejich směřování. Tento proces vyústil do snahy nalézt alternativní makronaravitu, která by přesvědčivě líčila vznik, původ a obecně směřování západní civilizace a obecně celého lidstva. Tento odklon od křesťanské tradice, která předpokládala společný původ všech lidí v jediném páru, Adamovi a Evě, znamenal uvedení teze o nezávislém vzniku lidských fyziognomicky odlišných populací. Tato teze, polygenismus, se objevil v období renesance a přežíval ještě dlouho po jejím skončení (Budil 2005: 42 – 43).

Dalo by se říci, že definice lidské rasy je od počátku jeho užívání poměrně zmatená. Tento pojem jak uvádí Vladimír Sládek zahrnuje celou škálu představ od striktně vědeckých konceptů až po termíny nevědecké, odmítající validitu rasy jako biologicky vymezené kategorie a tvrdí, že rasa je sociální konstrukt Sládek, 2005: 38).

Ačkoli neexistuje dostatečné množství informací, mnoho dostupných indicií vede k domněnce, že původ pojmu rasa a jeho první význam pochází ze středověku, kdy mohl představovat lidový koncept, který byl zcela jednoznačně odvozen z termínů užívaných při křížení zvířat. V 16. Století byl termín rasa používán španělskými objeviteli v souvislosti s nově objevenými populacemi lidí ve vzdálených zemích a ze španělštiny se pak tento pojem dostal do angličtiny v tomto významu. Během let se tento pojem v angličtině dostal do souvislosti zejména s klasifikací lidských skupin, a proto se stal často v běžné řeči užívaným synonymem pro slova národ, druh, typ, rod, původ. Termín rasa se tak stal jedním z hlavních symbolů a způsobů lidského rozlišování, který se užíval jak vůči neevropským skupinám obyvatel, tak i v rámci vlastní Evropy. V češtině se zejména dříve ke slovu rasa užívalo synonymum plemeno, které ovšem není zcela vhodně zvoleno, neboť je tento termín užívan hlavně pro označení umělé rodové linie, vzniklé řízeným

křížením. Kamín a Machalová zdůrazňují, že navzdory mnoha sporným záležitostem, které jsou s vnímáním pojmu rasa spojeny, je na rozdíl od termínů jako etnikum, národ, kmen, lidé populace apod. Termín rasa ze všech nejvíce poukazuje na vrozenost, na dědičný původ čehokoli, co se následně stává předmětem posuzování. Z uvedeného vyplývá, že slovo rasa nese mnoho významů, které se vzájemně liší. Jediná jasně daná věc je, že dochází ke směřování původního významu s jeho běžným užíváním (Kamín, Machalová, 2003:13 – 14).

Když jsem zmínil hovorovou řeč, měl bych se nyní soustředit na to, jakým způsobem se termín rasa v ní užívá. Laickou veřejností je často chápán mnohoznačně a stejně tak je i používán. Rasou je označována v hovorové řeči laického obyvatelstva kdejaká skupina lidí. Mohou to být například občané nějakého státu. Takovéto užívání pramení částečně z toho, že v každodenní komunikaci postupně zmizel rozdíl mezi lidovým významem slov rasa a etnikum a nyní poukazuje na kulturní rozdíly mezi skupinami lidí. Podobně často lidé užívají pojem rasa, když mluví o národech, náboženstvích či národnostech. V devatenáctém století byl v angličtině koncept rasy definován tak volně a vágně, že se obecně mělo za to, že lidé podobného vzhledu, ale odlišného občanství tvoří odlišné rasy. Nebo byli za jednu rasu označováni příslušníci skupin mluvící příbuznými jazyky. Od tohoto vágního definování pramení nesprávné označení „indoevropská rasa“, které se užívá až do dnešní doby. V nedaleké historii jsme se mohli zcela běžně setkat s termíny: „maorská rasa“, „židovská rasa“, „britská rasa“, „árijská rasa“ nebo například „cikánská rasa“. Právě s užitím pojmu rasa v souvislosti se slovem Cikáni či Romové se můžeme setkat dodnes a to i v českých podmínkách (Kamín, Machalová; 2003: 15).

Vztah mezi genetikou a rasovou tematikou je z historického hlediska poměrně paradoxní. Zpočátku byla genetika využívána pro potvrzení rasového konceptu, a ačkoli jej následně dokázala úspěšně vyvrátit, stále nacházíme

publikace zaměřené na studium příbuznosti ras a hledání znaků, které by dělení lidského druhu na rasy potvrzovaly. Vladimír Blažek a Jaroslav Brůžek uvádějí, že přehodnocení vztahů mezi genetickou variabilitou a rasami vede k závěru, že genetická variabilita je strukturována podle geografických podmínek ve vztahu k historii genového toku a genetického driftu. Podle nich: „vztahy mezi shluky jedinců, vymezenými shlukovou multivariační analýzou, a geografickým původem či společnými předky populací samozřejmě zahrnují i vazby k dříve stanoveným rasovým kategoriím, ale tyto vztahy jsou nepřesné a neodrážejí kontinuální přenos genetické variability mezi populacemi, neodrážejí plně minulost populací.“ Lze podle zmíněných autorů hovořit spíše o geografickém gradientu podobnosti než o příbuznosti v tom pravém smyslu slova (Blažek, Brůžek: 2005: 50).

3.1. Rasa jako sociální konstrukt

Jak jsem již uvedl, rasový koncept nevychází pouze z jedné koncepce ale má různé společenské a kulturní zdroje. Z výše uvedeného také vyplývá, že vnější morfologické rozdíly nehrály na počátku užívání tohoto pojmu nijak důležitou roli a do popředí se dostaly až výrazně později v 18. století. Vladimír Blažek a Jaroslav Brůžek uvádějí, že základem podobnosti při klasifikacích lidských skupin na základě genotypických znaků vznikajících na celém světě jsou především kognitivní procesy, které vedly ke kategorizaci v sociálním chování lidí. Blažek a Brůžek dále upozorňují na jistou obdobu mezi na jedné straně pojmem tender (myšleno sociální pohlaví) ve vztahu k biologickému pohlaví a na druhé straně k pojmu rasa na základě barvy, čímž rozumí všechny vnější morfologické viditelné znaky s tím, že pigmentace kůže hraje nejvýznamnější roli. Zajímavé je, že kožní pigmentace, která je nejnápadnějším vnějším znakem má vztah ke slunečnímu záření a k adaptaci na jeho různou intenzitu, k ochraně před UV zářením, k získávání hormonu D, případně také ke ztrátě ochlupení a termoregulačním mechanismům, ale rozhodně nemá vztah k jiným znakům nebo projevům, které jsou jí

společensky připisovány. Blažek s Brůžkem uvádějí, že lze hovořit o třech skupinách teorií rasy z biologického hlediska: 1) V rámci lidské variability lze rozlišit určitý diskrétní počet jednotek, 2) existují nějaké genetické znaky, jako jsou predispozice k nemocím či specifické fyzické schopnosti, které jsou charakteristické pro některé jednotky, 3) v rámci lidské variability nelze stanovit žádné odlišné jednotky a rasa je pouze společenská idea bez daného biologického základu. Rasa není naší vlastností, ale je pro nás přirozené rasové uvažování, protože je to dané na základě sociálních procesů a identifikace s naší sociální skupinou. Rasa jakožto pojem je tedy podle nich utvářen a ve společnosti působí jako sociální konstrukt, který je ovšem udržovaný uměle podle nějakých společenských norem, kdy splývají genotypické rozdíly s rozdíly kulturními, jazykovými, náboženskými a psychologickými (Blažek, Brůžek 2005: 49 – 53).

3.2. Praktické využití pojmu rasa

Rasa jakožto pojem má ovšem v dnešním světě také praktické využití jako příklad lze uvést například biomedicínu či forenzní antropologii. Zejména severoamerická forenzní antropologie setrvává na pozici využitelnosti kategorie rasy. Vychází jednak z tradice a jednak z potřeby mít k dispozici co nejširší škálu hodnotících nástrojů. Rasy jsou ve forenzní antropologii určovány například podle indikátorů kostry. Přesnost takového určení a jeho spolehlivost není vysoká, ale s jistým stupněm koherence lze v řadě případů na základě kostry určit geografický původ jedince. Je třeba říci, že různé části kostry mají různou výpovědní hodnotu. Například na základě zubního nálezu je úspěšnost asi 90%, protože morfologie chrupu je silně geneticky determinována a populační rozdíly lze použít k určení prapůvodního geografického původu jedince. Ovšem dále, například při využití měření lebky či postkraniálního skeletu úspěšnost klesá. I přes nespolehlivost těchto metod někteří autoři považují rozdíly v kostře ve vztahu k lidským rasám za měřitelné a dokonce vysoce důležité a pro identifikaci použitelné. Jiní autoři naopak

zastávají názor zcela opačný. Druhým příkladem je již uvedená biomedicína. Blažek s Brůžkem tvrdí, že dělení do ras začalo být stále obtížnější a ztratilo oporu v genetice a v antropologii. Dochází k míšení v mnohem větší míře než kdy jindy v historii a rozdíly uvnitř „rasových“ skupin jsou větší než mezi skupinami samotnými navzájem. Koncept rozlišování různých ras našel v biomedicině i přes uvedená fakta své využití, když byly v USA ve většině epidemiologických studií zaznamenány signifikantní rozdíly v četnosti výskytu nemocí a odlišné míře dispozic k některým chorobám v rámci odlišných „ras“. Rovněž se ukázala určitá odlišnost v citlivosti na některé léky mezi některými skupinami obyvatelstva. V tomto případě se začal uplatňovat pragmatický přístup k „rasovému původu“ když byl objeven lék určený specificky pro Američany afrického původu (Blažek, Brůžek 2005: 53 – 54).

3.3. Kritika rasy

3.3.1. Biologická kritika pojmu rasa

Gerlinda Šmausová ve svém článku v Sociologickém časopise uvádí, že biologie člověka už dávno pojem rasa nevyužívá. Podle ní jsou sociální vědci při hodnocení biologického diskursu ras odkázány na vědce, kteří jsou si vědomi vztahů mezi přírodními jevy a jejich sociálním významem, což je odlišuje od současných, ale i starších biologů, kteří zákonitosti v přírodě a zákonitosti ve společnosti nepřípustným způsobem směšují. Jako příklad správného přístupu k tomuto pojmu uvádí Šmausová Ashleyho Montagu, který píše, že rasa jakožto biologický termín začal být používán až v 18. století a to v době, kdy se začal formovat protest proti otrokářství. Šmausová uvádí, že Buffon, který první zavedl pojem rasa do biologie, rozdělil lidstvo do šesti ras nejen podle morfologických znaků, ale také podle znaků, které bychom dnes mohli označit za kulturní. Ashley Montagu podle Šmausové správně zdůrazňuje, že logický úsudek o vztahu mezi biologickými vlastnostmi a rasovou hierarchií probíhal jinak, než jak ho prezentovali badatelé v minulých dobách. Montagu uvádí, že biologická méněcennost nevede ke společenské,

ale zcela naopak že podrobení prostřednictvím násilí a moci vede k domněnce o přirozené méněcennosti podrobených skupin (Montagu cit. dle Šmausová, 1999: 434).

Rasová koncepce v 19. století vycházela z představy Linného, který chápal rod jako stálý ontologický jev, který může být zachycen v definici za pomoci společenských a odlišujících vlastností. Jak jsem již uvedl dříve, v 18. a 19. století panovala snaha o kategorizaci a generalizace lidského poznání, která se dotkla také biologie. Byla roztříděna fauna, flóra a přišla snaha o roztřídění lidstva do různých kategorií. Tato kategorizace lidstva ovšem mohla proběhnout pouze v mezích dobové vědy. Docházelo tedy k měření vnějších morfologických znaků a podle nich k rozlišení do kategorií. Tehdejší věda se soustředila na pigmentaci kůže, tvar lebky a podobné znaky. Šmausová uvádí, že zde nastává problém, protože exaktní věda musí postupovat validním a reliabilním způsobem, že se nemůže spoléhat pouze na jednoznačně viditelné znaky, ale že musí jít pod povrch věcí, a že i přes jednoznačnou variabilitu vnějších fyzických znaků nelze v jejich vnitřní somatické struktuře najít rozdíly, které by se daly označit jako podstatné. Stejně tak je třeba uvést, že skutečnost se vzpírá nějaké jasné klasifikaci rozdílů mezi lidskými skupinami. Pro podporu svého tvrzení Šmausová uvádí: „O zvláštních lidských rodech jako distinktních biologických třídách nelze hovořit ani proto, že všichni lidští jedinci bez ohledu na skupinu jsou potencionálně schopni vzájemného pohlavního rozmnožování“ (Šmausová, 1999: 435). Šmausová dále uvádí, že současná biologie nezná pro určení živočišných druhů jiné kritérium než reprodukční bariéru (Šmausová, 1994: 434 – 435).

Dále Šmausová uvádí, že vzdát se odlišností na základě vnějších fyzických znaků by mohlo proběhnout za předpokladu, že by bylo možné rasy jednoznačně určit za pomoci genetické struktury. Ani to ovšem není možné. Již od 18. století je známo, že lidé se v průběhu dějin rozmnožovali bez

nějakých vnějších zásahů jakéhosi „chovatele“, a proto je dnešní lidstvo vlastně takovou směsí. V případě, že bychom chtěli uchovat určité společné vnější znaky pro nějakou skupinu, bylo by třeba, aby se jim vlastní součást genetického kódu replikovala pouze endogenně bez zásahů vnějších genů, jejichž nositeli jsou příslušníci jiných skupin. Toto by bylo možné pouze za předpokladu striktního dodržování vnějších hranic této skupiny. Na tento problém „uchovatelnosti“ vnějších znaků ovšem podle Šmausové upozorňoval již například Blumenbach. Rasa by vlastně měla být státa, neměnná veličina. Dnes je ovšem známo, že je tomu zcela jinak a že veškeré společné znaky jsou změnitelné velice rychle a tato proměnná je závislá na mechanismu sociální inkluze „vlastních“ a exkluze „cizích“ odchylek. Šmausová tvrdí, že podle ní „naivní přesvědčení o biologické podstatě ras jako pokrevního příbuzenství dodnes slouží právě k tomu, aby se zachovávaly takové vlastnosti skupiny, které by se z čistě biologického hlediska zachovat nedaly.“ (Šmausová, 1999: 436). Na podporu svého tvrzení uvádí Montagovu tezi, že Židé se udrželi jako zvláštní lidská skupina i přes velké odlišnosti v somatických znacích uvnitř této skupiny, které jsou důsledkem „křížení“ s okolní populací a důležitější než tyto vnější somatické znaky jsou pro ně kulturní a sociální identity dané výchovou (Montagu cit. dle Šmausová, 1999: 436).

Dá se říct, že dnes je dělení lidí do ras a rasových typů dávno překonané. Tento závěr biologů je podporován faktem, že znaky, jako je barva kůže, které tvoří páteř rasových konstrukcí, tvoří pouze velice malou část lidské genetické informace a tedy územní proměnlivost znaků je na sobě nezávislá a neexistuje žádné přirozené dělení lidstva do kategorií podle vybraných somatických znaků. V biologii tedy není podle některých tvrzení třeba se pojmem rasa nadále zabývat, ale je třeba na poli sociálních věd vysvětlit, proč tak povrchní znak, jako je barva kůže, mohl být spojen s tak obrovskými sociálními důsledky. Podle Šmausové je třeba se namísto rasami

zabývat jejich společenskou konstrukcí a funkcí rasismu při obhajobě privilegovaných pozic. Šmausová tvrdí: „Společenské vědy se konečně musejí zabývat i politickým tolerováním rasismu v rámci celkového kulturního, hospodářského a politického stavu společnosti.“ (Šmausová, 1999: 437).

3.3.2. Aplikace sociologického přístupu k rase

I přestože, jak jsem výše uvedl, nemá „rasa“ ve vědě místo, došlo v důsledku jeho dlouhodobého užívání v jazykových a ještě přesněji společenských strukturách k jeho zakořenění. Právě proto se dnes v médiích můžeme dočíst například o rasové toleranci, rasové otázce, rasových problémech, rasově zaujatých sudích, rasových nepokojích, rasově motivovaných činech a tak podobně. Správně by ovšem mělo být adjektivum rasový používáno s uvozovkami. Velká část z výše uvedených slovních spojení vychází z mylného přesvědčení, že rasy existují nebo se zaměňují termín rasa za výrazy jako etnická, sociální nebo náboženská skupina. Nejhorší možný případ takového užívání těchto pojmů představuje užívání těchto pojmů v rámci ideologie. Ačkoli jsme odmítli termín rasa jako vědecký koncept, jsou někteří autoři názoru, že není úplně možné se vždy vyhnout používání tohoto termínu. Nelze jej zcela bezvýhradně nahradit výrazem etnikum, ačkoli se o to někteří sociologové snaží. V mnoha státech legislativa striktně zakazuje diskriminaci na základě rasy. Tomáš Kamín a Tatjana Machanová si kladou otázku, jakým způsobem máme postupovat v případě, kdy se termín rasa nebo od něj odvozené adjektivum rasový užívá v zákonech, mezinárodních dohodách, vyhláškách, nařízeních, v podstatě vždy, kdy je součástí právního řádu v nějaké zemi. V případě, že chceme, aby se represivní složky a soudy mohly zabývat trestnými činy rasistické povahy, musejí k tomu mít správné nástroje. Kamín a Machanová pokračují v této souvislosti otázkami, v jakém smyslu se dá termín rasa interpretovat pro právní potřeby a zda je možno rasu vymezit na základě nějakého obecného úzu nebo zda se mu máme pokusit co nejvíce vyhnout a nahradit jej pojmem

etnikum, jak se tomu již děje například v USA (Kamín, Machanová, 2003: 54 – 57).

3.4. Rasové klasifikace

Klasifikací odlišných „ras“ vznikla v průběhu lidských dějin nepřeborná spousta. První známou klasifikaci lidských „ras“ postavenou na základě fyzických odlišností uveřejnil Francois Berniere, francouzský lékař a cestovatel. Ve svém pojednání rozlišil čtyři lidské rasy. První z nich obývá podle něj celou Evropu, západní Asii včetně Indie, severní Afriku a Ameriku. Druhá jím definovaná rasa žila v prostoru subsaharské Afriky, třetí ve východní Asii a čtvrtá rasa obývala Laponsko, které Bernier vyjmul z Evropy. Jak uvádí Budil, na Berniera navázal Gottfried Wilhelm Leibniz a na počátku 18. století popsal a vymezil čtyři základní rasy: negroidní, laponskou, orientální a okcidentální. Leibniz dále tvrdil, že stejně jako v případě rostlin a živočichů, mohou klimatické vlivy způsobit zkvalitnění nebo naopak degeneraci lidské rasy. Ivo Budil uvádí, že pro formování rasové teorie byl názor, který publikoval Angličan John Locke. Ten totiž popřel existenci rozumu jako nutného atributu všech lidí a tento předpoklad později umožnil vytvářet rasové hierarchie na základě vrozených rozumových diferencí (Budil, 2005: 44).

Skutečným zakladatelem moderní rasové teorie, který se jako první celé dvě dekády před Arthurem de Gobineau, pokusil akademickým jazykem uchopit ideje rasy v jejich celistvosti, a který se pokusil postavit řád vládnoucí rasy proti anarchii rasového míšení, byl podle Budila Victor Courtet de L'Isle. Jakožto stoupenec hraběte Saint – Simona, který kritizoval zrušení otroctví za francouzské revoluce a který tvrdil, že emancipace nižších ras byla vážnou chybou, tvrdil Courtet de L'Isle, že sociální řád musí být postaven na reálné rasové nerovnosti. Germáni byli Victorem Courtetem považováni za nadřazenou „plavou“ rasu (de L'Isle cit. dle Budil, 2002: 187).

Problém rasismu podle Václava Soukupa nesouvisí s morfologickými znaky jako takovými, ale je součástí rozdělování světa na kategorii my a kategorii oni. Soukup vidí kořeny této kategorizace v egocentrismu, tedy ve snaze posuzovat svět „těch druhých“ našima vlastníma očima, hodnotami, normami a idejemi té společnosti, jejíž jsme součástí. Jak podle mého názoru správně upozorňuje Soukup, ačkoli moderní molekulární genetika prokázala, že na genetické úrovni neexistují mezi skupinami lidí žádné signifikantní rozdíly, přesto se najdou lidé, kteří projevují snahu ospravedlnit diferenciaci lidstva prostřednictvím kategorie rasy. Mnoho lidí stále považuje vnější morfologické znaky, jako je například kožní pigmentace, za natolik bezpečné kritérium aby mohlo oddělit různé sociální světy. Jak Soukup uvádí, ačkoli je barva pleti pro mnohé synonymem pro etnickou a rasovou příslušnost, je svou podstatou sociálně neutrální, protože se jedná pouze o určitý druh pigmentace a je podobně jako pohlaví, věk nebo genetické dispozice pevně dána nezávisle na naší vůli. V procesu, při kterém dojde k tomu, že neutrální znaky začnou být brány jako hodnotící kategorie je podle Soukupa pojem zvýznamnění. Rozumí tím situaci, kdy se určitá vlastnost nebo projev začne brát jako znak, který je možné vymezit jako cosi, co stojí v lidské komunikaci na místě něčeho jiného. Ovšem velice důležitý je vždycky kulturní kontext, který určuje, co vlastně daný fenomén ve společnosti zastupuje. Například ve chvíli, kdy dojde ke zvýraznění dejme tomu černé barvy kůže, začne tento znak zastupovat lenost, nižší IQ, sexuální náruživost nebo například smysl pro rytmus a převahu emocí nad intelektem, přestane být černá pouze označením barvy pigmentace, ale stane se z ní hodnotící biologická kategorie. Soukup dále předkládá tvrzení, že projevy rasismu založené na zvýznamnění barvy kůže se objevují pouze v multietnických společnostech a naproti tomu v rasově homogenních společnostech je nenajdeme. Stupeň agrese, kterou cítíme k příslušníkům jiné rasy je dán především tím, s jakými asociacemi je daná barva spojena. Soukup píše, že ačkoli pojem rasa jako gnozeologický nástroj pro výzkum fenotypové rozmanitosti lidstva ztrácí smysl, existuje podle

něj rasa jako biosociální hodnotící kategorie dál existuje. Paradoxem podle něj je, že rasa jako pojem by měla dnes být již spíše v zájmu kulturních antropologů než biologů, protože podle něj není podstatná biologická esence, ale naopak významová vrstva, která je určitým biosociálním faktorům připisována (Soukup, 2004: 89).

4. Praktická část

Svou praktickou část bych nejprve začal svým postřehem. Jak jsem prohledával archivy českých médií, všiml jsem si, že téměř všechna média a také politici se na veřejnosti striktně vyhýbají užívání pomu rasa. Jediný termín, který jsou lidé pracující v médiích schopni užít etymologicky blízký termínu rasa je rasismus. Tento pojem je naopak užíván v míře skutečně velké. Jediný případ, kdy se užívá pojem rasa jako takový je ve slovním spojení rasově motivovaný čin, který je ovšem spíše chápán v právnickém kontextu. V českém prostředí se v souvislosti s rasismem mluví nejčastěji o Romské menšině. Právě tato menšina a různé způsoby přistupování k ní jako sociální či etnické skupině budí značné kontroverze. V poslední době se lze zaměřit například na dění ve Šluknovském výběžku či situaci okolo napadeného chlapce v Břeclavi. Zapátráme-li o něco dále, je zajímavá například kauza Vítkovických žhářů. Při všech těchto incidentech se pojmy rasismus a kultura často používali. Chci-li ovšem nejdříve skutečně generalizovat, je třeba říci, že informační média se striktně vyhýbala jakémukoli užití termínu rasa.

5. Závěr

6. Seznam použité literatury

Blažek, Vladimír – Brůžek, Jaroslav: 2005. Má termín „rasa“ opodstatnění v současné antropologii? In. Blažek, Vladimír – Budil, T. Ivo – Sládek, Vladimír (eds.): *Dějiny, rasa a kultura*. Nakladatelství a vydavatelství Vlasty Králové: Ústí nad Labem, s. 49-58.

Budil, Ivo T., 2002. *Od prvotního jazyka k rase*. Academia: Praha.

Budil, Ivo T., 2003. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Triton: Praha.

Budil, Ivo T., 2005. Zrození moderní rasové teorie: Život a dílo Victora Courteta. In: Malina, Jaroslav (ed.). *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie. Modulované učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů.* Nadace Universitas Masarykiana. Brno.

Fredrickson, George M.: 2003: *Rasismus - stručná historie.* BB/art: Praha.

Lévi-Strauss, Claude: 1999. *Rasa a dějiny.* Atlantis: Brno.

Kamín, Tomáš – Machalová, Tatiana: 2003. *Kritika rasy a rasismu.* Masarykova univerzita: Brno.

Sládek, Vladimír: 2005. Rasa: mýtus pro popis lidské variability. In: Blažek, Vladimír – Budil, T. Ivo – Sládek, Vladimír (eds.): *Dějiny, rasa a kultura.* Nakladatelství a vydavatelství Vlasty Králové: Ústí nad Labem, s. 37-48.

Soukup, Václav: 2011. *Antropologie: teorie člověka a kultury.* Portál: Praha.

Soukup, Václav: 2004. *Dějiny Antropologie.* Karolinum: Praha.

Šmausová, Gerlinda: 1999. „Rasa“ jako rasistická konstrukce. *Sociologický časopis* roč. XXXV, č. 4, str. 433-446.

7. Resumé

My bachelor thesis is dedicated to categories of culture and race and to their use in the czech media discourse. The aim of this thesis is to find out how is these categories used in czech media and by czech politics and if is czech political scene influence by these categories.